

IZVJEŠĆE O IZVRŠENOM PROGRAMU

OPIS IZVRŠENOG PROGRAMA

- o naziv: **Umijeće zidanja "u suho" na području jadransko-dinarskog krša – Istraživanje nositelja kulturnog dobra**
- o mjesto i vrijeme realizacije: **područje jadransko-dinarskog krša RH, 2016.**

SAŽETAK

Radi kvalitetnijeg provođenja programa zaštite i očuvanja umijeća gradnje „u suho“, te radi njegove registracije kao nematerijalnog kulturnog dobra RH (prevođenja iz preventivne u trajnu zaštitu), tijekom 2016. godine udruga 4 GRADA DRAGODID provela je program istraživanja nositelja umijeća. Kroz terenski rad, kontakte sa poznatim nositeljima, te javni poziv objavljen na internetu, prikupljeni su podaci 98 fizičkih i 19 pravnih osoba. Od tog broja stručnom evaluacijom odabrano je 35 fizičkih i 18 pravnih osoba koje su predložene kao nositelji u procesu registracije kulturnog dobra. U istraživanju su sudjelovali: Filip Šrajer, dipl.ing.arh., Grga Frangeš, dipl.etnol., Filip Bubalo, prof., Mirna Ratkajec, dipl.etnol., Miran Križanić, dipl.ing.arh., Jelena Kulušić, aps.etnol.

I. UVOD

Umijeće zidanja „u suho“, odnosno umijeće gradnje suhozida, je u posljednjih desetak godina u Republici Hrvatskoj došlo u fokus kao nematerijalno kulturno dobro vrijedno zaštite, koje predstavlja izniman primjer (tradicijskog) odnosa čovjeka i njegovog okoliša, i rezultat kojega je nastanak brojnih i vrijednih suhozidnih građevina i krajolika.

Godine 2013. Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu Ministarstva kulture ocijenilo je da *umijeće zidanja "u suho" na području jadransko-dinarskog krša* ima svojstva nematerijalnog kulturnog dobra te je 21. lipnja 2013. doneseno rješenje kojim se ono stavlja pod preventivnu zaštitu i upisuje u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske - Listu preventivno zaštićenih kulturnih dobara. Takva vrsta zaštite važeća je najdulje tri godine od dana donošenja rješenja, te je 2015. godine u organizaciji Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine održan sastanak na kojemu su razmatrani potrebni koraci u svrhu trajne zaštite kulturnog dobra. Istovremeno su započele aktivnosti na međunarodnoj kandidaturi umijeća gradnje suhozida za upis na UNESCO-ov popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Zaključak sastanka bio je da je za trajnu zaštitu najpotrebnije ustanoviti popis nositelja, te je udruga 4 GRADA DRAGODID na natječaju Ministarstva kulture za financiranje za 2016. godinu prijavila program istraživanja nositelja kulturnog dobra, koji je i odobren za financiranje.

II. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje se odvijalo od travnja do lipnja 2016. godine na području Istre, Kvarnera i Dalmacije. Terenski tim bio je sastavljen od članova udruge 4 GRADA DRAGODID te je sadržavao stručnjake iz područja etnologije, arhitekture i povijesti.

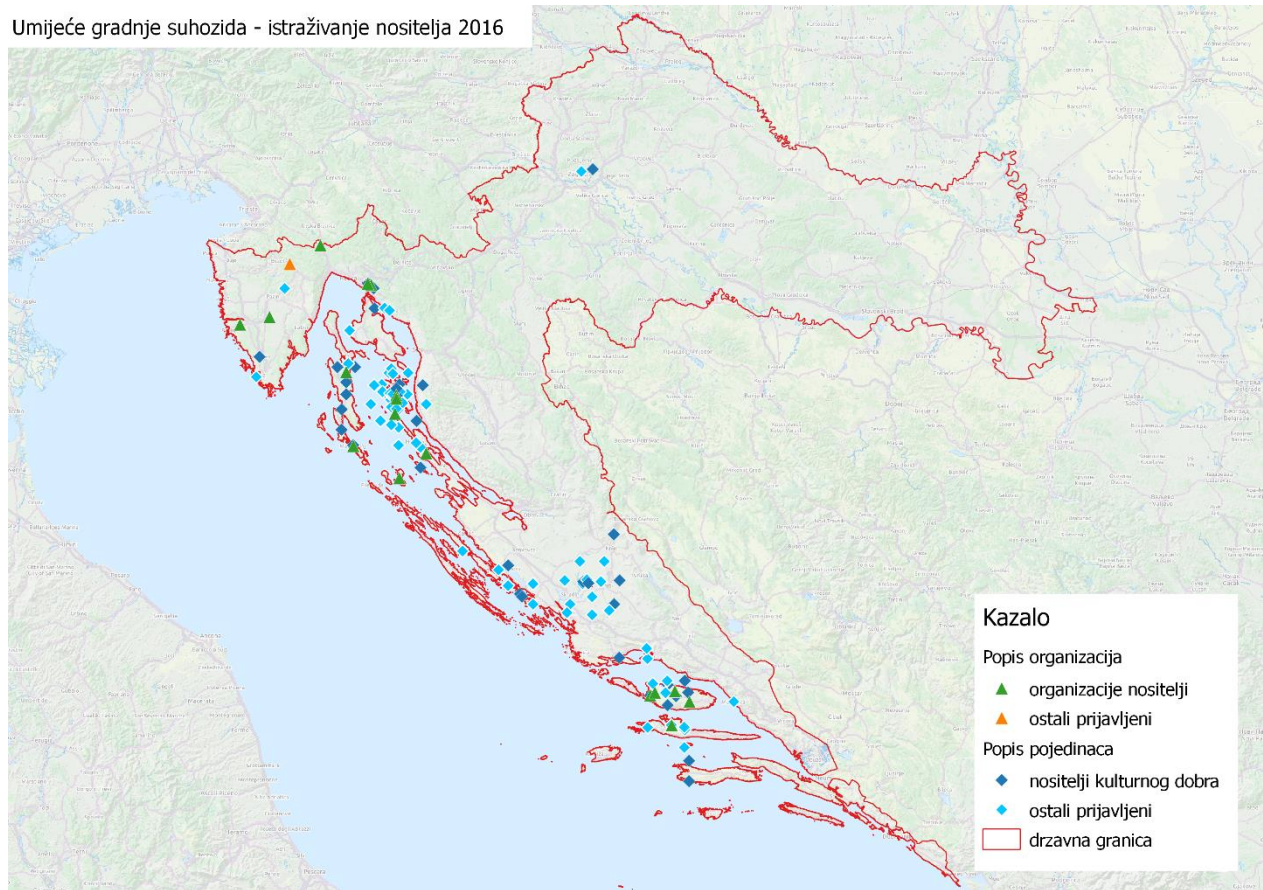
Priprema terena obavljena je u mjesecima koji su prethodili terenskom istraživanju. Cilj pripremnih istraživanja bio je prikupiti što više informacija o potencijalnim nositeljima, u svrhu čega su kontaktirani nadležni Konzervatorski odjeli Ministarstva kulture, razne udruge i zadruge čije su aktivnosti, izravno ili neizravno, vezane uz gradnju suhozida. Na taj su način prikupljeni kontakti potencijalnih nositelja i određen obuhvat samog terenskog istraživanja. Kako u sklopu ovog terenskog istraživanja nije bilo moguće pokriti sva područja na kojima nalazimo suhozidnu gradnju, odabrana su mjesta u kojima su članovi terenskog tima imali pripremljene kontakte ili je bila lakša dostupnost potencijalnih nositelja dobra.

Uz prethodno pripremljene kontakte, na web i Facebook stranicama udruge 4 GRADA DRAGODID objavljen je i javni poziv individualnim majstorima i poznavateljima suhozida, te tvrtkama, obrtima i udrugama čije su aktivnosti vezane uz gradnju suhozida, da se prijave kao nositelji. U tu svrhu kreirana su dva obrasca (u prilogu), u koje su potencijani nositelji trebali, osim svojih podataka i referenci, unijeti i podatke poput načina stjecanja vještine, specifičnih suhozidnih tehnika koje mogu izvesti (unjul, duplica, terase, nepravi svod itd.), jesu li voljni komercijalno nuditi usluge zidanje, jesu li voljni biti mentor na edukativnim radionicama itd.

Nakon provedenog terenskog istraživanja te po završenom pozivu, obrađeni su i evaluirani prikupljeni podaci te su izrađene dvije liste - *lista nositelja kulturnog dobra* i *lista pravnih osoba i obrta koji prakticiraju ili aktivno promiču umijeće gradnje suhozida*.

U konačnici su prikupljeni podaci 94 nositelja – fizičkih osoba i 19 nositelja pravnih osoba i obrta, od čega je nakon stručne evaluacije formiran **popis od 35 nositelja – fizičkih osoba i 18 nositelja – pravnih osoba**. Kriterij za odabir fizičkih osoba bio je da su ili nasljednici duljih zanatskih tradicija, ili da su „dokazani“ entuzijasti sa značajnim portfoliom izvedenih građevina, te da su umijeće učili pod mentorstvom starijih majstora suhozida. (Ne)spremnost da se umijeće prenese dalje u obliku mentorstva na edukativnim radionicama bio je važan kriterij, ali je ocijenjeno da ne može biti isključujući, jer se u više slučajeva radilo o starijim ljudima koji sami nisu bili voljni se izlagati se na taj način, ali od kojih se razgovorom može saznati puno vrijednih detalja o lokalnim specifičnostima umijeća. Kriterij za odabir pravnih osoba bio je portfolio (eliminiran je jedan obrt koji je priložio samo projekt izvedbe kamenog pokrova krovišta).

Umijeće gradnje suhozida - istraživanje nositelja 2016

III. PREGLED NOSITELJA I GEOGRAFSKA ZASTUPLJENOST

Važno je napomenuti kako su ovim istraživanjem obuhvaćeni samo neki dijelovi Hrvatske koje karakterizira suhozidna gradnja. Sastavljena lista nositelja okuplja malen dio majstora koji vladaju umijećem gradnje suhozida, dok oni drugi ostaju za neka buduća istraživanja. Preporuka je listu nositelja ostaviti otvorenu za upisivanje novih nositelja i eventualna brisanja postojećih, ukoliko se za tim pokaže potreba.

Istra

Istarska regija pionir je u prepoznavanju vrijednosti suhozida kao aspekta lokalnog identiteta i estetike, pogotovo kroz ikoničke kašune - skloništa nepravog svoda tipična za jugozapadne dijelove poluotoka između Žminja i Vodnjana. Kao posljedica rastućeg interesa, umijeće gradnje suhozida u Istri evoluiralo iz tradicijskih okvira u profesionalno-zanatskom smjeru. Iz tog su razloga njiheni istaknutiji praktikanti uglavnom i komercijalni izvođači. Ovdje se prvenstveno ističe skupina zaposlenika i vanjskih suradnika tvrtke **Kapitel** iz Žminja, kojoj suhozidna gradnja predstavlja jednu od glavnih djelatnosti.

Uz osnivača tvrtke, promotora i poučavatelja suhozidne gradnje d.i.a. **Branka Orbanica**, treba spomenuti i voditelja zidara **Serđa Tomišića** iz Žminja, **Branka Turčinovića** iz Sv. Petra u Šumi, **Branka Ritošu** i **Zdravka Gortana** iz Berma. Suradnici tvrtke su i **Valter Medančić**, koji vodi vlastiti obrt za gradnju u Vodnjanu, te **Danijel Matika** iz Laginji. Ova skupina graditelja svoje znanje temelji na tradicionalnom nasljeđu svojih zajednica, očeva i starijih majstora, koje je potom

dovedeno u profesionalne zanatske okvire. Vladaju svim relevantnim suhozidnim tehnikama i izvođači su brojnih renovacija i novogradnji *kažuna* i obnova suhozida na okućnicama i u poljoprivrednom krajoliku Istre. Većina navedenih sudjeluje i u akciji *Moj kažun/Mia Casita* koja sa desetljetnom tradicijom i visokom posjećenošću predstavlja jednu od najznačajnijih javnih akcija suhozidne gradnje u Hrvatskoj. U njihovoj izvedbi podignut je i *Kažun* u britanskom nacionalnom parku Peak District, kao dar Republike Hrvatske Velikoj Britaniji.

Kvarnerska obala

Na kvarnerskom su području procesi industrijalizacije i urbanizacije ostavili znatan trag na vitalnosti ruralne ekonomije, a time i na stanju umijeća gradnje suhozida. Premda su pripadnici generacije lokalnih žitelja koja je učestalo prakticirala gradnja suhozida još živi, malo ih je radno sposobno.

Na cijelom potezu kvarnerske obale, od Učke do Senja, umijeće je očuvano tek sporadično. Riječ je o obiteljima u kojima su se stariji članovi potrudili da ovo znanje prenesu na mlađe generacije radi održavanja obiteljskih posjeda. Od lokalnih zajednica može se istaknuti bakarsko zaleđe, pogotovo Praputnjak, kojemu su prezidi Takala i trud uložen u njihovu gradnju i kultivaciju jedna od osnovnih odrednica identiteta zajednice. Praksu održavanja i kultivacije prezida od izumiranja čuva **Poljoprivredna zadruga Dolčina**, čiji su stariji članovi poput **Zrinka „Vijeka“ Mičetića** baštinici izvornih tradicijskih tehnika vezanih uz ovaj posao.

Cresko - lošinjska otočna skupina

Situacija je nešto bolja na kvarnerskim otocima. Cres je u reduciranim razmjerima očuvao svoju stočarsku ekonomiju, koja danas mnogim žiteljima otoka predstavlja sekundarni izvor prihoda. Nenadzirana pregonska ispaša ovaca na *(o)grajicama* zahtijeva održavanje ove naslijeđene infrastrukture koja se na otoku broji u tisućama kilometara suhozida *unjula*. U ovom pogledu najviše se ističe naselje Orlec, tradicionalno najveći stočarski centar na otoku, u kojem još uvijek nalazimo i nekolicinu posvećenih profesionalnih stočara. Stočari Orleca i okolnih naselja, kao što su Loznati, Vrana, udruženi su u stočarsko-lovačku udrugu **Pramenka**. Udruga, između ostalog, organizira radne akcije obnove *ograjica* i *klanaca* (puteva omeđenih suhozidima) i vrši odstrjel alohtone divljači koja ruši suhozide i ugrožava ovce. Kao radno aktivne nositelje umijeća u ovoj zajednici valja izdvojiti **Antona Mužića**, **Sandra Tarabocchia** i **Maria Mužića**, premda većina članova zajednice, bez obzira na spol, posjeduje makar elementarne vještine održavanja suhozida.

Zajednice s očuvanim elementima prakse su Belej, gdje nalazimo nositelja **Nikolu Rebrovića**, i naselja na predjelu Punta Križa, u kojima djeluje udruga **Puntari**. Njezini stariji članovi, danas uglavnom sa tjednim prebivalištem u Malom Lošinju, održavaju svoje *ograjice* i maslinike, te zajedničke objekte (primjerice lokve). Aktivne nositelje, također vezane uz ovčarstvo, nalazimo i na otoku Lošinju, u naselju Nerezine. U tom kontekstu treba spomenuti obitelj **Rukonić**, čiji članovi **Mario** i **Francesco** aktivno održavaju pašnjačke suhozide. Usprkos izuzetnom bogatstvu poljoprivrednih suhozidnih krajolika, na južnom dijelu otoka Lošinja i na Iloviku nažalost nismo uspjeli pronaći aktivne nositelje umijeća gradnje suhozida.

Krk

Otok Krk baštini izrazito bogatstvo suhozidne gradnje te veliku raznolikost njezinih formi i funkcija. Ipak, od svih kvarnerskih otoka, Krk je najintenzivnije izložen društveno-ekonomskim promjenama vezanima uz urbanizaciju i turizam, koje su nepovoljno djelovale na tradicijske gospodarske forme. Nažalost, opisani splet okolnosti rezultirao je činjenicom da na otoku gotovo i ne postoji osoba koja bi se u punom smislu mogla odrediti kao aktivni nositelj umijeća gradnje suhozida.

S druge pak strane, na otoku je vrlo aktivan građevinski sektor koji nudi usluge gradnje suhozida. Njihovi izvođači tehnički su korektni, no otegotna je okolnost što im vještina nije temeljena na lokalnoj tradiciji, te sukladno tome, ne odražava njezine specifičnosti.

Na samom sjeveru otoka smješteno je naselje Rudine, čijom vizurom izrazito dominiraju suhozidne strukture vezane uz poljoprivredu i stočarstvo. Ondje je važno spomenuti **Rudolfa Brnića**, koji gotovo samostalno održava ovaj vrijedni kulturni krajolik.

Premda naselja bašćanske doline još uvijek održavaju stočarsku aktivnost na okolnim visoravnima, njihovi istinski nasljednici tradicije suhozidne gradnje na izmaku su radne sposobnosti te su **izričito odbili uvrštenje na listu nositelja**. Ipak, valja izdvojiti bašćansku udruhu **Sinjali** koja je vrlo aktivna po pitanju očuvanja lokalne baštine. Udruga je, na primjeru obnove *mrgara* na Lipici i sličnim akcijama, pokazala da još uvijek može mobilizirati članove ove zajednice kada je u pitanju održavanje lokalnog kulturnog krajolika.

Rab

Otok Rab se, sa svojom izrazito živom samoniklom zajednicom praktikanata umijeća gradnje suhozida, nameće kao pozitivan kuriozitet, za što je velikim dijelom zaslužno djelovanje dvaju udruga. **Udruga ovčara Škraparica** obnavlja suhozidnu pašnjačku infrastrukturu i pristupne puteve, dok **Planinarsko društvo Kamenjak** održava redovne programe obnove puteva i suhozida po otoku. Aktivnosti navedenih udruga osiguravaju nastavak prijenosa umijeća na novu generaciju graditelja, koja ova znanja primjenjuje na vlastitim posjedima i široj okolini. Među brojnim nositeljima možemo izdvojiti **Josipa Tomulića** iz Supetarske Drage, **Marinka Krstaša** iz Mundanija te **Marina Šimičića** iz Barbata.

Podvelebitsko primorje

Za prostor podvelebitskog primorja od Senja do uvale Mandalina istraživanjem nismo uspjeli identificirati aktivne nositelje umijeća gradnje suhozida. Nekadašnja stočarska ekonomija podvelebitskog primorja u potpunosti je zamrla s ratnim zbivanjima devedesetih godina prošloga stoljeća.

Pag

Otok Pag svojom aktivnom stočarskom ekonomijom vezanom uz proizvodnju paškog sira predstavlja jednu od najznačajnijih sredina po pitanju očuvanosti umijeća gradnje suhozida. Paška suhozidna priča na krajnjem sjeveru otoka počinje s dominantno poljoprivrednim suhozidnim krajolikom punte Luna i lunjskih maslinika. Kao skrbnik ovog krajolika djeluje **Maslinarska**

zadruga Lun, među čijim članovima nažalost nismo uspjeli identificirati pojedinačne nositelje umijeća gradnje suhozida.

Najaktivnija referentna suhozidna zajednica otoka Paga zasigurno je ona vezana za Kolan. Stočarski krajolik golog krša otoka Paga poprimio je ikonički karakter s poprečnim suhozidima koji sežu s jedne strane otoka na drugu. Glavni nositelji umijeća, dobrim dijelom već u poodmakloj dobi, okupljeni su u udruhu **Suhozid**. Kao predstavnika, i ujedno promotora i organizatora udruge izdvajamo **Ivu Butkovića**, kojega smo na terenu zatekli s mlađim kolegom **Marinom Balabanićem**. Osim primarne svrhe stočarstva, ovi nositelji suhozidnu gradnju šire i prakticiraju kroz vođenje radionica, sudjelovanje u suhozidnim natjecanjima te izgradnju infrastrukturnih i spomeničkih objekata (primjerice ograđivanje modernih vodobušetina ili memorijalnih *kornatskih križeva*).

Zadar, Ravni kotari, zadarski otoci

Zadar, kao regionalno središte, zauzima ključno mjesto urbanizacije i turizma, dok je poljoprivredno zaleđe velike plodne ravnice Ravnih kotara više iznimka, nego pravilo na jadranskom kršu. Premda postoje informacije o brojnim pojedinačnim suhozidnim nositeljima oko grada Zadra, koji još uvijek u obiteljskom krugu prakticiraju gradnju "u suho", do njih u ovoj fazi istraživanja nismo uspjeli doprijeti. Na zadarskim otocima vlada slična situacija – postoje udruge i potencijalni aktivni nositelji, no interes za uvrštavanjem na listu je zasad izostao.

Kornati, Murter, Vrana

Otok Murter tradicijsko je središte prirodne regije koja obuhvaća i Kornate te Vransko jezero. Na ovom području, uz ribarstvo, prevladavaju maslinarstvo, ovčarstvo i poljoprivreda. Od nositelja izdvajamo **Ivu Šikića Bažokića** iz Murtera koji, osim obiteljskog prakticiranja i svakodnevnih kamenoklesarskih angažmana, profesionalno radi na održavanju suhozida u nacionalnom parku Kornati, te **Damira Kapova** iz Betine, koji na najbolji način spaja maslinarstvo, ribarstvo i ugostiteljstvo te sudjeluje na radionicama obnove Modrava, maslinarskog kulturnog krajolika. Uz to, treba izdvojiti i suhozidare okupljene oko majstora **Zvonimira Stojanova** iz Draga. Osim toga, na ovom području djeluju i udruge te planinarska društva koje vode suhozidne radionice i obnavljaju maslinike i planinarske staze. Odaziv i interes lokalnog stanovništva velik je u odnosu na ostatak jadranske obale.

Vodice, Srma

Primoštensko i vodičko područje obiluje suhozidima, pri čemu je bitno izdvojiti registrirani kulturni krajolik Veliki Bucavac ili pak velike bunje u okolici Vodica, od kojih su neke zaštićene kao nepokretna kulturna dobra (Rašin stan, Rodin stan/Čačina gomila). U sklopu istraživanja posjetili smo radionicu obnove okoliša Čačine gomile, no stariji nositelji suhozidne prakse nisu bili prisutni. Glavni autoritet i kontakt osoba za istraživanje suhozida na ovom području je etnolog dr.sc. **Jadran Kale** iz Šibenika.

Zaleđe sjeverne Dalmacije (Kudin most, Općina Drniš – Miljevci, Promina)

Zaleđe sjeverne Dalmacije omeđuju krajolici krških rijeka Krke i Zmanje s pritocima. Spomenik suhozidne baštine i registrirano kulturno dobro Kudin most na rijeci Krupi nedavno je obnovljen

pod vodstvom lokalnih stanovnika iz okolice sela Golubić - nositelja koji se većinom bave ovčarstvom te redovito obnavljaju vlastite suhozide. Izdvajamo **Miroslava Veselinovića** kao sugovornika i kontakt osobu u ovom istraživanju.

Prema kazivanjima naših sugovornika, općina Kijevo poznata je po vještim suhozidarima, no tijekom ovog istraživanja nismo uspjeli doći do njihovih kontakata.

U Drnišu, obrasci nositelja prikupljeni su na području sela smještenih uz naselje Miljevci (Kaočine, Ključ, Drinovci, Brištane, Širitovci, Karalić, Bogatić Miljevački te danas nenaseljeni Nos Kalik). Ondje se stanovništvo se, kao i u okolnim mjestima, bavilo stočarstvom (pretežno ovčarstvom) te uzgojem maslina i vinove loze. Nakon rata broj domaćinstava koja se bave stočarstvom znatno je opao, što je posebno izraženo posljednjih desetak godina. Kao i u ostalim područjima, umijeće gradnje suhozida prenosilo se s generacije na generaciju. Najveći broj ovdje istaknutih nositelja rođen je između dva svjetska rata, nove suhozide uglavnom ne rade, već održavaju postojeće u vinogradima i maslinicima. Zadnjih nekoliko godina, zbog nemogućnosti pronalaska posla, mlađe generacije vraćaju se iz većih gradova u okolna sela te obnavljaju stare i sade nove maslinike i vinograde. Primjer tome je **Ante Malenica**, jedan od rijetkih koji brinu o udaljenijim suhozidima sela Kaočine te je angažiran je od strane NP Krka pri obnovi podzida i lokve uz cestu koja spaja prominske i miljevačke Bogatiće. **Tomislav (Stipe) Skelin**, možda najaktivniji od navedenih u stočarstvu i poljoprivredi, član je mjesne zajednice koja radi na obnovi i održavanju zajedničkih puteva, lokvi i bunara. **Joso Vranjković, Mile Bašić, Mate Kulušić** te **Joso Kulušić** do nedavno su se bavili stočarstvom, dok su sad uglavnom vezani za vinograde i maslinike, kao i **Ante Kulušić** s prebivalištem u Trogiru. Josu i Antu Kulušića ističemo i zbog krovopokrivanja pločama te *ševarom* (trstikom). **Branko Samac** sudjelovao je u obnovi Visovačkih mlinica u Roškom Slapu (NP Krka), kao i **Krste Skelin**, ujedno i vlasnik mlinice Skelin. Kao nositelja treba istaknuti i **Andelka Šešu**, danas s prebivalištem u Zagrebu, koji je gotovo sam obnovio četiri u ratu porušena objekta s balaturom i krovovima od kamenih ploča. Izrazito raseljena područja općina Promine i Unešić smatramo vrijednima istraživanja u budućnosti.

Brač

Otok Brač, sa svojom višestoljetnom kamenarskom tradicijom, i danas prednjači u očuvanju vernakularne arhitekture, barem kada je u pitanju agilnost izvornih graditelja. Brojni ostaci nekad bogate stočarske, vinogradarske i maslinarske aktivnosti, danas su vidljivi tek nakon velikih požara, a nekolicina obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava bavi se uzgojem ovaca i plasiranjem kroz restorane i konobe. Iako ne toliko aktivni po pitanju suhozidne baštine, **Udruga Hropočuš**a iz Dola pravi je indikator mogućnosti razvitka ruralnih sredina, pogotovo onih zaštićenih kao eko zone. Pored brojnih aktivnosti očuvanja lokalnog identiteta, svakako je najzanimljivija radionica obnove kamenih košnica, jedinstvenih primjera pučke arhitekture. Značajan pomak u popularizaciju obnove suhozida, ostvarile su dvije udruge suvremenije ekoprovenijencije, **GeaViva** i **Zemlja za nas**. Gea Viva svake godine organizira radionice obnove suhozida na vlastitom posjedu, uz sudjelovanje međunarodnih volontera. Godine 2015. organizirana je obnova bunje, koju je vodio **Ivan Cvjetanić-Vragadinac**, jedan od dvojice meštara koji su prethodno s **Jurom Šantićem-Prepedalom** sagradili bunju u Pučišćima. Iako je Udruga Zemlja za nas više usmjerena na poljoprivredu i permakulturu, ove su godine uspješno organizirali izgradnju *japnenice*, i to uz vodstvo meštra **Joze Martinića-Meštrante**, izvornog graditelja

japnenica. Među nastavljajući tradiciju bitno je istaknuti dvojicu obrtnika, koji svaki u svojoj branši predstavljaju obrtničku izvrsnost. **Zlatko Jakšić**, po struci arheolog i poznat po vrsnoj obradi drvenih elemenata, organizirao je uređenje ulice u Sutivanu tehnikom *kogulavanja*¹ te je surađivao na suhozidnim radionicama. Iskazao se kao jedan od agilnijih čuvara baštine, s dugoročnim planovima na očuvanju lokalne baštine. **Ivica Marinelić-Bil** iz Gornjeg Humca nadaleko je poznat meštar od kamena, bilo da se radi o obnovi i gradnji jednostavnih suhozidnih oblika, ili pak kompleksnih građevinskih zahvata s raznim elementima, gdje su poznavanje lokalnog kamena i tradicionalne obrade vapnenca od presudne važnosti, ne samo po pitanju estetike, nego i zbog održavanja izvornih oblika lokalne arhitekture.

Šolta

Otok Šolta u prošlom je stoljeću nadaleko bio poznat po proizvodnji vapna. Vapno se izvozilo u Italiju (tvornica vapna obitelji Derado u uvali Šešula još je vidljiva), o čemu svjedoče brojni ostaci zapaljenih *japnenica* po južnoj strani obale, kao i po unutrašnjosti. Dobra uslojenost pločastog vapnenca evidentna je diljem Šolte, a krovovi pokriveni kamenim pločama i dalje su dominantni elementi arhitekture u vizurama zaseoka u unutrašnjosti. Ipak, izvorne nositelje i udruge koji bi se sustavnije bavile zaštitom i promocijom suhozidne baštine, nismo uspjeli evidentirati.

Hvar

Na Hvaru je situacija nešto bolja - iako je turizam postao jedna od dominantnih ekonomskih poluga lokalnih zajednica, poljoprivreda je opstala ostala kao nadopuna kućnim budžetima. Vinogradarstvo i maslinarstvo su, kao glavne poljoprivredne kulture, u velikoj mjeri zaslužne za transfer umijeća gradnje suhozida, a Starogradsko je polje (Hora), zahvaljujući kontinuiranoj obradi i održavanju izvorne grčke parcelacije, dobilo zaštitu UNESCO-a kao kulturni krajolik.

Upravo za vrijeme istraživanja u svrhu izrade konzervatorske podloge Starogradskog polja, susreli smo u polju **Cvjetka Buratovića-Cviteta**, vlasnika obrta **Kontin**, registriranog za kamenarske radove. Premda nije izvorni graditelj, svakako je nastavljajući ove tradicije, ne samo s poslovnog aspekta, već i kao vlasnik nekoliko objekata unutar Hore.

Robert i Paulo Batoš iz Zavale te nešto stariji **Drago Barbić** kamenom se ne bave profesionalno, no umijeće gradnje suhozida usvojili su kroz odrastanje u polju te ju prakticiraju kroz zajedničke radionice na druženjima lokalnog moto kluba.

Na području revitalizacije napuštenih ruralnih sredina najviše je doprinijela **Udruga Pjover** iz Velog Grablja, koja svake godine u sklopu Festivala levande promiče ekološke/održive prakse, pa tako i gradnja suhozida, kroz predavanja i radionice, uz mentorstvo starijih članova zajednice.

Korčula

Zbog obilja kvalitetnog kamena, kamenolomi na otocima korčulanskog arhipelaga (ponajprije otoka Vrnika), stoljećima su eksploatirani kao prirodni resurs. Kamenoklesarsko umijeće otoka Korčule kroz djela raznih majstora obrtnika i umjetnika ostalo je zapisano u kamenu za naredna stoljeća, a tradicijska arhitektura spomen je na brojne neimenovane graditelje. Nažalost, briga za lokalnu otočku baštinu na nezavidnom je nivou, s iznimkom *vrtujaca* i *toreta*, lokalnih verzije *bunja*.

¹ Tehnika pokrivanja puteva kamenim oblucima

Unatoč pokušajima Centra za kulturu Vela Luka, koji skrbi o toj baštini kroz malenu zbirku dokumentiranih *virtujaka* i *toreta* (autora Boruta Juvaneca), osim mladog zaljubljenika **Tonija Marinovića** (1981.g.), nismo uspjeli evidentirati izvorne nositelje dobra. Međutim, u uvali Stračinčica pokraj Vela Luke upoznali smo **Tonča Miletića-Gulina**, samoukog suhozidara i vrsnog meštra, koji je cijelo svoje imanje uredio ručno obrađenim lokalnim kamenom.

Za **poluotok Pelješac**, unatoč našim upitima, nismo uspjeli evidentirati pojedince ili udruge zainteresirane za evidenciju, kao niti za udaljenije otoke poput **Mijeta** i **Lastova**, iako je nesumnjivo da i tamo ima izvornih nastavljača ove tradicije, pa čak i među etabliranim vinarima. Šire dubrovačko područje za sada ostaje nepoznanica te zahtijeva zasebno istraživanje u svrhu inventarizacije suhozidne baštine i njezinih nositelja.

ZAKLJUČAK

Istraživanje nositelja umijeća gradnje suhozida koje je provela stručna skupina udruge 4 GRADA DRAGODID tijekom 2016. godine pokazalo je da najznačajnije koncentracije aktivnih nositelja nalazimo u zajednicama koje su u znatnijoj mjeri očuvale svoju tradicijsku gospodarsku podlogu. Primjeri su Orlec na Cresu, Banjol na Rabu, Kolan na Pagu - naselja u kojima se značajan dio stanovništva bavi pregonskim stočarstvom, za koje je održavanje suhozidnih ograda nužnost. Ove su skupine nositelja često organizirane u udruge koje štite i promiču njihove interese te obavljaju zajedničke radove na održavanju krajolika. Njihov interes za zaštitu umijeća gradnje suhozida proizlazi iz praktične potrebe da se ovo, za njih esencijalno, umijeće prenese na novu generaciju praktikanata, kao i iz želje da se njihov rad i znanje adekvatno valoriziraju u široj zajednici.

Tradicionalni životni kontekst poljoprivrede i stočarstva održan je i u prostorima Dalmatinske Zagore. Primjer je selo Kaočine na području Miljevaca, gdje se suhozid još uzima kao činjenica života u danom okolišu, pa je i puno manji impuls za (samo)organizacijom na očuvanju umijeća. No, primjetno je da zajednica dobro reagira na vanjski interes iskazan prema ovom aspektu njihovog života, te su spremno ponudili više nositelja.

Druga kategorija aktivnih zajednica je ona u kojoj, zbog društveno-ekonomskih promjena, suhozidi više nemaju toliko izravnu životnu važnost, ali koje su uz njih identitetski vezane. Dobar primjer je Praputnjak iznad Bakra, gdje su se lokalni žitelji organizirali u poljoprivrednu zadrugu kako bi revitalizirali za njih identitetski izrazito bitan lokalitet Takala (dio Bakarskih prezida). U praksu su vratili preživjela siječanja na metode održavanja i kultivacije krajolika, koje su zadnji put bile prakticirane u djetinjstvu starijih članova zajednice. U ovu kategoriju bi se mogle svrstati i zajednice na otoku Braču (Nerežišća, Dol, Humac, Sutivan), koje se nakon značajnog prekida ponovo okupljaju oko preživjelih nositelja umijeća gradnje suhozida. Ovaj dio svoje kulture ponovo percipiraju kao vrijedan u smislu identiteta, estetike i održive budućnosti.

Zasebna kategorija nositelja dolazi iz konteksta tradicije svojih zajednica, no prošli su proces profesionalizacije. Najbolji primjer je situacija u Istri, regiji koja je pionir u prepoznavanju vrijednosti suhozida kao aspekta lokalnog identiteta i estetike, pogotovo kroz ikoničke *kažune*. Kao posljedica rastućeg interesa, umijeće gradnje suhozida u Istri evoluiralo iz tradicijskih okvira u profesionalno-zanatskom smjeru, te su njeni istaknutiji praktikanti uglavnom i komercijalni izvođači. Njihov interes je i u daljnjoj afirmaciji te formiranju standarda struke.

I napokon, osvrst na općenito vitalan građevinski sektor, koji ponegdje nudi usluge gradnje suhozida. Njihovi izvođači tehnički su korektni, no otegotna je okolnost što im vještina nije temeljena na lokalnoj tradiciji, te sukladno tome, ne odražava njezine specifičnosti (uz poseban problem dobave kamena, što je zasebna tema). Procjena je da se na to stanje potencijalno može pozitivno utjecati forsiranjem angažmana izvornih nositelja u slučajevima gradnje na posebno vrijednim lokalitetima, kako je pokazao ovogodišnji slučaj izmještanja bunje na Šolti prilikom izgradnje državne ceste (vodio KO u Splitu). Pogotovo je važna uloga konzervatorskih odjela u evidentiranju nositelja i praćenju stanja na terenu, što je u pogledu zaštite suhozida nešto što tek treba uspostaviti (pojedini konzervatori, više iz vlastitog stručnog interesa, nego iz neke sustavne politike, imaju dobar uvid u stanje suhozidne baštine na svom području, odnosno ponekih suhozidnih lokaliteta, ali općenito manjka komponenta poznavanja i praćenja nositelja).

Popis nositelja, koji je rezultat ovog istraživanja, iako smatramo da je dovoljno reprezentativan, ni približno ne može pretendirati biti konačan i kompletan. Neki dijelovi suhozidnog područja Hrvatske nisu bili pokriveni istraživanjem, a i u onim dijelovima koji su bili pokriveni postoje nositelji vještine koji se zbog raznih razloga nisu odazvali pozivu na uvrštenje na popis. Zbog svoje visoke životne dobi, neki nositelji nažalost uskoro neće biti u mogućnosti svoje znanje prenositi dalje, a s druge strane, zbog očekivanih poljoprivrednih potpora za podizanje i obnovu suhozida, za očekivati je da će vještina u neku ruku „živnuti“, te će se pojaviti, odnosno aktivirati novi nositelji. Stoga je nužno ovaj popis redovito ažurirati i dopunjavati – kako zbog administrativnih razloga zaštite i očuvanja kulturnog dobra, tako i zbog promocije i popularizacije ovog umijeća, koje je nekoć bilo jedno od najraširenijih tradicijskih umijeća i dio „standardnog paketa“ vještina koje su omogućavale život na jadranskom kršu.

POPIS NOSITELJA – FIZIČKIH OSOBA

1. Andrijano Nigoević, Jere Viskojska 1, 21423 Nerežišća
2. Anđelko Šešo, Anđela Nuića 4, 10040 Zagreb
3. Ante Kulušić p. Jole, Težačka 2, 21218 Seget Donji
4. Anton Mužić, Orlec 71, 51557 Cres
5. Braco (Stjepan) Jerković, Smrka 2, 21423 Nerežišća
6. Damir Kapov, Varoš 6, 22244 Betina
7. Francesco Rukonić, Mandalenska 24, 51554 Nerezine
8. Ivan Cvjetanić, Glavica 35, 21410 Postira
9. Ive Šikić Bažokić, Luke 33, 22243 Murter
10. Ivo Butković, Kralja Petra Krešimira IV 8, Mandre, 23251 Kolan
11. Josip Tomulić, Supetarska Draga 444, 51280 Rab
12. Josu Kulušić, Kaočine, Kulušići 31, 22324 Drinovci
13. Josu Vranjković, Širitovci, Vranjkovići 3, 22324 Drinovci
14. Josip Martinić – Meštrante, Zidarski put 4, 21412 Pučišća
15. Jure Šantić – Prepedalo, Glavica 33, 21410 Postira
16. Ljubo Galijanić, Bože Milanovića 22, 51550 Mali Lošinj
17. Marinko Krstaš, Mundanije 119, 51280 Rab
18. Marino Šimičić, Barbat 567, 51280 Rab
19. Mario Mužić, Orlec, 51557 Cres
20. Mario Rukonić, Mandalenska 24, 51554 Nerezine
21. Mate Kulušić (p.Jole), Kaočine, Kulušići 21, 22324 Drinovci

22. Mile Bašić, Kaočine, Bašići 11, 22324 Drinovci
23. Miroslav Veselinović, Čičevac 5, 22301 Golubić
24. Nikola Rebrović, Belej 92, 51554 Nerezine
25. Omer Ribarić, Banjol 59, 51280 Rab
26. Petar Marinović-Anđelo, Kuk 39/1, 21405 Milna
27. Rudolf Brnić, Rudine 3, 51514 Rudine,
28. Sandro Tarabocchia, Kacatov, Orlec 78A, 51557 Cres
29. Slavko Perkić, Barbat 485, 51280 Rab
30. Tonći Miletić-Gulin, Stani, Stračinčica, 20270 Vela Luka
31. Toni Marinović, Ul. 41., 49/3, 20270 Vela Luka
32. Valter Medančić, Fažanska cesta 9, 52215 Vodnjan
33. Vladimir Katić, Hreljin 69, 51226 Hreljin
34. Zrinko "Vijeko" Mičetić, Praputnjak 193a, 51225 Praputnjak
35. Zvonimir Stojanov, Biogradska 2, Drage, Pakoštane 23211

POPIS NOSITELJA – PRAVNIH OSOBA

1. KAPITEL d.o.o., 9. rujan 6, 52341 Žminj
2. Maslinarska zadruha „Lun“, Lun 96/D, 53294 Lun
3. Obrt BILI/ BILI d.o.o., Ivica Marinelić, Gornji Humac 108, 21414 Pučišća
4. Obrt "Citadela", Marinko Kučan, Ružić Selo 151, 51226 Hreljin
5. Planinarsko društvo Kamenjak Rab, Trg M. Arba 2, 51280 Rab
6. PZ Dolčina, Praputnjak 158a, 51225 Praputnjak
7. Stinapradidova d.o.o., Petra Krešimira IV 6, Mandre, 23251 Kolan
8. U.O. „Kontin“, Put križa 4, 21460 Stari Grad
9. Udruga „4 GRADA DRAGODID“, Šapjane 23, 51214 Šapjane
10. Udruga "BABIN PAS", Velebić 26, Rovinjsko Selo, 52210 Rovinj
11. Udruga „Gea Viva“, Prodolina 864, 21405 Milna
12. Udruga „Hrapočuš“, Dol 36, 21410 Postira
13. Udruga ovčara „ŠKRAPARICA“, Mundanije 197, 51280 Rab
14. Udruga „Pjover“, Velo Grablje 92, 21450 Hvar
15. Udruga „Pramenka“, Orlec 4, 51557 Cres
16. Udruga „SOL“, Olib 10, 23296 Olib
17. Udruga "Suhozid", Petra Krešimira IV 8, Mandre, 23251 Kolan
18. Zavičajno društvo "Puntari" - Punta Križa, Zagazine 4, 51550 Mali Lošinj